

Mis Noor-Eesti Liivi-kaanonisse ei mahtunud

Jüri Talvet

Ei ole põhjust kahelda selles, et eesti kirjanduses on juba ammust aega olemas oma kaanon Juhan Liivi luulest. Selle rajamine oli Noor-Eesti suuri tegusid. Enne Noor-Eestit oli üldine suhtumine Liivi loominguusse ebalev, teda tunti peamiselt proosakirjanikuna (Urgart 1926: 1095). Luuletajana ei saanudki Liiv eriti tuntuks olla, sest kuigi ta oli oma luulet ajakirjanduses avaldanud juba alates 1885. aastast, esimene suurem valik Liivi loominguist ilmus ajalehe Uus Aeg kaasaandes alles aastal 1904 pealkirjaga „Juhan Liivi kirjatööde kogu”. Sealsed 33 luuletust pärinesid peamiselt Liivi loometee varajasest järgust, tuntuimatest „Lumehelbeke” ja „Mets kohas”. Seevastu sisaldas „Kirjatööde kogu” enamiku Liivi proosatöid, sealhulgas 1894. aastal esmaavaldatud jutustust „Vari” – tõenäoliselt Liivi proosaloomingu küpseimat saavutust (vt Liiv 1904).

Murrang Liivi luuletaja-tähenduse mõistmisse sugenes alates Noor-Eesti tegevuse algusest. Noor-Eesti enda eoseks kujunes 1903. aastal Tartu gümnaasiumiõpilaste ühisaktsioon vaimuhaige Juhan Liivi ainelise olukorra toetamiseks. Samal aastal hakkas ajakirjanduses ilmuma ka Liivi uuemaid luuletusi, esimene neist oli „Nõmm” (hilisema pealkirjaga „Sügise”, algusvärsiga „lgav liiv ja tühi väli”). Liivi 40. sünnipäevaks kinkisid nooreestlased luuletajale Heinrich Heine luulekogu „Buch der Lieder” [1887] kuldköites väljaande. Friedebert Tuglas, kel hiljem oli pearoll Liivi luulekaanoni vormimises, kohtus Liiviga esmakordselt samal, 1904. aastal.¹

„Noor-Eesti” I album (1905), mida enamasti on peetud Noor-Eesti liikumise lähtekohaks, sisaldas Juhan Liivi luuletust „Noor Eestile”. Siiski ei olnud albumis Liivi arvukate muude kirjamete seast kuidagi viisi esile tõstetud. Tuglase ise tundis albumis erilist uhkust Villem Grünthal-Ridala luuletuse „Talvine õhtu” üle, Liiv aga ei osanud seda hinnata (Tuglas 2000: 103).

Seevastu pereajakirjas Linda oli Liivi kuulsamaid isamaaluuletusi „Ta lendab mesipuu poole” paigutatud suures kirjas avaleheküljele (Liiv 1905b).² Sama aasta Linda avaldas veel seitse Liivi

1 Juhan Liivi elu- ja loomeloo üksikasjad on meieni jõudnud peamiselt tänu Friedebert Tuglase monograafiale „Juhan Liiv” (Tuglas 1914, 1927, 1958) ja Aarne Vinkli lühemale, kuid Tuglase käsitluse mõningaid seiku vajalikult täpsustavale monograafiale (Vinkel 1964).

2 Tänapäevani mahukaimas Liivi luule trükis ilmunud valikus „Sinuga ja sinuta” selgitab koostaja Aarne Vinkel (1989: 377–378) antud luuletuse kahe variandi erinevusi Gustav Suitsu koostatud Juhan Liivi „Luuletuste” 1909. ja 1910. aasta väljaandes. Võib nõustuda Vinkliga, et Liivi laiendatud versioon sellest luuletusest (1910) ei ole kuigi õnnestunud. Samas jätab Vinkel miskipärast mainimata küllaltki olulise detaili, mis puudutab kuulsat luuletuse lõpuvärssi. Ilmselt oletades, et parandus käsikirjas ei kuulunud Liivile endale, on Vinkel kõigis oma valimikes (1954, 1956, 1989) lõpuvärsiks ennistanud „kui kotkas tõused ta poole!”. Sellest ka lahkumineku hilisemates väljaannetes. Liivi käsikirjas on „kui kotkas tõused ta poole!” tõepoolest maha kriipsutatud ja asendatud värsiga „ja tõttad isamaa poole”. Otsustades käekirja järgi, võib see vabalt olla Liivi enda parandus. Sel kujul ilmus luuletus ajakirjas Linda ja „Luuletuste” 1909. aasta väljaandes, sellisena võttis luuletuse oma valimikesse (1919, 1926) ka Tuglas. Väheoluliste varjundierinevustega kordab seda Liivi luule valimiku koostaja August Sang „Väikese luuleraamatu” sarjas (vt Liiv 1969: 74) ja Karl Muru „Sõnarises” (1989: 281).

luuletust, nende hulgas „Rändaja” (Liiv 1905c) ja „Meel paremat ei kannata” (Liiv 1905a). Tundub tõenäoline, et vähemalt sellest ajast peale hakkas Eesti haritud üldsus Liivi ära tundma luuletaja-lüürikuna. Liiv ise elas sel ajal (1904–1905) Tartu närvikliinikus, kus teda teiste seas väisas ka Tuglas.

Ajakirjanduses avaldatu osutub enamjuhul liighajutatud pinnaseks, et sellest võiks idaneda ühe luuletaja kaanon – kultuuris üldomaksvõetud ja pühitsetud loomeosa. Otsustavaks kujunevad raamatuväljaanded ja loomingu mõtestamine kriitilis-uurimuslikes kirjutistes. Seda mõistsid väga varakult Noor-Eesti juhtkujud Friedebert Tuglas ja Gustav Suits, kes – ise küll tollal alles algajad kirjanikud – asusid eesti kirjanduse kaanonit missioonikindlalt üles ehitama. Selle kaanoni filosoofiline taustaideaal oli positivistlik. Ideoloogiliselt mässati varasema saksamõjulise romantilise kaanoni vastu. Eeskujuks võeti prantsuse kultuur, mis positivismi üldistes raamides oli kirjandus- ja kunstiväljal esile toonud nii realismi, naturalismi kui ka impressionismi ja sümbolismi. Rööbiti oli Läänest sünenenud hübriidne „piirivool” – *fin-de-siècle*’i dekadents. Seda 19. sajandi lõpu uute voolude segasumma võib käsitleda ka modernismi esimese faasina, küll aga oleks eksitav samastada seda modernismi kui laiema terviknähtusega.

19. sajandi lõpu lääne kirjanduses orienteeruda ei ole kuigi lihtne. Näib, et Noor-Eesti võttis sellest üle eeskätt positivismi üldise taustakontuuri – tugeva mõistuse- ja teaduselembelisuse. Võiks väita isegi nii, et peale tormava moodsa kultuuri segadikus-hämarikus haarati millegi järele, mida iga noor kultuur esmajärjekorras vajab – hariduslik-valgustusliku aluse järele. Koguni enam: positivismi viljad kultuuris olid osutunud nii vastuolulisteks, et vaistliku enesekaitsena tekitati eesti noore kultuuri vaimseks aluseks selgust ja mõistuspärasust rõhutav klassitsism, iseäranis selle valgustuslikus mõõtnes. Noor-Eesti liikumise loojakul avaldatud essees „Eesti luule viletsused” nägi Johannes Aavik eesti noore kirjanduse ja iseäranis luule viletsuse peamist süüd kasvatus- ja hariduse puuduses ja järeldas, et Noor-Eesti „ei ole meie arvates selle poolest veel oma ülesannet lõpule viinud” (Aavik 1915: 10–12). Sarnaselt 17. sajandi klassitsismi peateoreetikute Malherbe’i ja Boileau’ga manitseb Aavik eesti luuletajaid udususe ja vormilõtvuse eest: „Hoidke sellest, et mitmesugust kunstlikku ehk tahtlikku hämarust ja ebamäärasust taga ajada, sellepärast et säääl Grünthal või Suits muu seas ka kord mõne ebamäärase luuletuse on kirjutanud. Teie luuleteos sisaldagu kindlat ja selget mõtet või meeleolu, mil alati teatav huvitavus ja individualiteet olgu.” (Aavik 1915: 27.)

Või siis lühidalt öeldes: positivismi sünnitatud kultuurilist segadikku hakkab noores eesti kultuuris varakult ja teadlikult korrastama klassitsistlik-valgustuslik alge. Klassitsism võtab Eestis üle positivismi funktsiooni, hakkab noorele kultuurile käsituseks sobivamana asendama-pehmen-dama positivismi kultuurilisi järelemeid. See puudutab iseäranis toonast arutlust eesti luule kohta. Aavikule lähedasi positsioone kaitses ja kindlustas seejärel Ants Oras, kes alates 1930. aastate lõpust kujunes peamiseks eesti luule „koolmeisterdajaks” ja kaanoni piiritlejaks.

Kui vanemates-suuremates kultuurides kuulus varamodernism vaimse uuenemise loomulikku kulgu, siis eesti noores kultuuris tähendas see peaaegu vägivaldset pöörangut, mõnetigi kunsti-

kult esile kutsutud „hüpet“. Matkivus selles oli paratamatu, isegi veel märgatavam kui eelnevas romantismis, ideaalid võõramad. Kui saksa keelt oskas sel ajal üsna suur hulk Eesti elanikkonnast, siis prantsuse keelt mõistis vaid tilluke vaimueliit. Ei ole mingi ime, et Noor-Eesti endagi juhtkujude hoiakutes olid täheldatavad lahknevused. Oletatavasti oli Suitsu mõte paigutada „Noor-Eesti“ I albumi avalehele Friedrich Reinhold Kreutzwaldi portree (Hans Laipmannilt). Suits süveneski hiljem suure põhjalikkusega Kreutzwaldi kui loovisiksuse elukäiku, avaldas mahuka käsitluse Kreutzwaldist 1930. aastate Loomingus, hiljem aga sama põhjal monograafia „Noor Kreutzwald“ (vt Suits 1953, 1983, 1984).

Tuglas seevastu tõstis varakult trotsi Kreutzwaldi ja tema „Kalevipoja“ vastu – see nähtub 1912. aastal „Noor-Eesti“ IV albumis ilmunud pikemast esseest „Kirjanduslik stiil“ (Tuglas 1912). „Kalevipoega“ ja Kreutzwaldi loomingut pidas epigoonlikuks samuti Johannes Aavik.³

Seega ei saanud Tuglasele Kreutzwald ega „Kalevipoeg“ rahvuskirjanduse kaanoni ehitamiseks materjali pakkuda. Mingitel põhjustel seadis ka Suits oma hilisemas Kreutzwaldi-uurimuses sihi kirjeldada üksikseikades peamiselt lauluisa elukäiku ja olusid, milles „Kalevipoeg“ ja muud teosed võrsusid. Hinnanguis Kreutzwaldi loomele endale oli ta seevastu kas teadlikult ettevaatlik (ehk soovimata Tuglast ja Aavikut riivata?), või siis ei olnud tal muud eesmärki, kui tollal jõudsasti edenema hakanud positivistliku kirjandusteaduse (sh Eestile eriti olulise Georg Brandese) vaimus võimalikult objektiivselt jäädvustada fakte ja loomistingimusi – seda, mille ümber diskussiooni tekkimine polekski võimalik olnud.

Kreutzwaldis, Koidulas ja teistes vanemates luuletajates leiti varakult puudusi – arusaadavalt ei saanud nende poetika ega vaim kokku langeda realismi või sümbolismi põhimõtetega. Kuigi romantismipärand kiskus ka Juhan Liivi luuleloomet minevikku, aimasid Suits ja Tuglas ometi Liivi märksa suuremaid võimalusi saada nurgakiviks rahvuslikule luulekaanonile, iseäranis aga moodsale eesti luulele. Liivi vastus nooreestlaste koostööpalvele, luuletus „Noor-Eestile“, oli aga sedavõrd „nurgeline“, vastuolulisi vihjeid tulvil, et „Noor-Eesti“ I albumi peatoimetaja Suits pidas õigeks luuletuse viimase salmi („siis leiate ehk mehe / kui üles kasvate, / kes oleks noorte ehe, / ei mind mitte tõesti!“) lõpuvärsi ümber teha.

Suitsu parandus, „ei mind mitte tõesti!“ asemel „ja näitaks noorte tee“ (vt Andresen 1964: 627), peegeldas muidugi parimal viisil nooreestlaste ootusi Liivi suhtes, kuid paraku tundis Liiv ise teisiti. Tema vahekord Noor-Eestiga jäi vastuokslikuks. Seda ei saa seletada ainuüksi Liivi vaimuhaigusega, sel on sügavamad tunnetuslikud alged.

Muidugi võib luuletusest „Noor-Eestile“ välja lugeda Liivi alaväärsustunnet nende noorte kirjanike ees, kes olid sündinud temast õnnelikumatesse oludesse. Luuletuse taustaimpulsid ei tarvitsenud aga olla nii lihtsad. Luuletus algab Noor-Eesti kutse tagasilükkamisega, selle tunnistamisega vääraks: „Mind ärge austage – / ei iial iganes! / Üks valus vale mõiste / on liikvel aja sees“ (Liiv 1989: 53). Liiv adub Noor-Eestis ametlikku, mõistusliku selguse ja programmilisuse kultuuri,

---

3 Aavik võttis Kreutzwaldi eepose keele küsimustes sõna mitmes artiklis, tema versioon eepose tekstist ilmus raamatus „Parandatud Kalevipoeg“ (vt Kreutzwald-Aavik 1916).

tajub seda kui endale võõrast, ehtsa luule antipoodi.

Läbi järgmise stroofi mõjub sõna *hirmus* – see ei saanud käia kokku Noor-Eesti kavandatud kultuuriprogrammi mõistuspärasuse ja selguse püüdega. Hirm asub ikka elu ja surma füüsilis-bioloogilisel piirilal – on vastandlik progressi paleusele, mida ametlik kultuur pühitseb („Nad hirmsad on, mu laulud, / ja hirmus mu süda sees, / nii hirmus nagu mu saatus – / ei, mind mitte iganes!“).

Liiv ei pruugi siin üldsegi vihjata oma isikliku elu-olu viletsusele ja oma nõdrameelse seisundile. „Hirmus“ on iga tõelise luuletaja saatus, kes (erinevalt näiteks keeleteadlasest Aavikust ja kirjanduskriitik Orasest) ei lihtsusta olemist mõistuslikku skeemi ega usu, et formaalne ja süsteemne alus võiks tagada luule väärtuse. Luule on Liivi jaoks eksistentsiaalne akt, olemasolule – mis ei saagi olla teistsugune kui hirmus.

Kolmas stroof „Te austage mehi, / kes kasvand valguses, / kes teaduses krooni saanud, / kel töö on selguses“ osutab ilmekaimal viisil olemasoluluule ja -filosoofia vastandile, s.t ametlik-ratsionalistlikule positsioonile, teadusele, valgustuslikkusele, mida vähemalt alates 18. sajandist on õhtumaal üha tunnustatud kui ühiskondade peamist tulevikutagatist.

Neljas stroof toob sisse iroonia, mille all varjub ängistus: „Ja kui neid mehi ei ole, / siis endil’ nad mõelge, / kõik voorused mõelge kokku – / ei mind mitte tõesti!“. Liiv vihjab sellele, et kui tõeluses selline luule puudub, siis asendagu nooreestlased see programmiga, metatekstiga, mis koondab soovunelmaid. Irooniline vihje peitub selles, et programm, teooria ei saa asendada tõelust ega pakkuda enam kui pelgalt näilikku lohutust. (Midagi sarnast on muide toimunud postmodernismis: võimsa ja laiuva teooria taga ilmub kahvatuna postmodernistlik kirjandus ise, teooria otsekui üritanuks endale võtta kirjanduse funktsiooni.)

Viiendas stroofis toimub aga nihe, mis teeb Liivi luule kvaliteedilt erinevaks muust tollasest (ja suures osas ka hilisemast) eesti luulest. Liiv ei lähe irooniaga edasi, vaid toob ootamatult sisse „esivanemad“ ja „kalmud“, rõhutades tundesidet kui kultuuri olemuslikku komponenti: „Kõik voorused mõelge kokku, / me esivanemad, / me kallid, kallid kalmud – – / ja endi vanemad“. Teisisõnu, teadus ja mõistus ei saa rahuldada kultuuri sügavamaid vajadusi, selle saab tagada üksnes tundeside eelnevaga, austus selle vastu – see, mida näiteks Tuglase ja Aaviku romantismi- ja „Kalevipoja“-põlastusest küll välja lugeda ei saa. Liiv täpsustab „vanemate“ mõistet: kultuuri ei rahulda ka abstraktne minevik, isamaa ajalugu, vaid loomingu lähtekoht saab olla vaid isiklik olemasolu – „endi vanemad“. Nii et tegelikult iroonia jätkub ka selles stroofis, kuid tõsinenult, teistsuguses varjundis.

Lõpustroofis on oluline teine värss „kui üles kasvate“, mis vihjab ajale, vajadusele bioloogilis-olemasoluliselt küpseda, enne kui vaimuloomeks programme ja süsteeme koostada. Alles siis saab ehk ilmuda midagi kultuurilise ideaali taolist. Liivi lõpuvärss on selges vastanduses Suitsu katsega paranduse kaudu seda luuletust progressi radadele suunata.

Koos Bernhard Lindega tegi Suits esimese katse Liivi luule raamatukaante vahele koondada. Suitsu ja Linde valikul ja toimetamisel ilmus „Juhan Liivi luule“ Noor-Eesti kirjastuses 1909. ja 1910. aastal.

Esimene neist ei tule Liivi luulekaanoni kujunemises eriti arvesse, sest selle tiraaž enamjaolt hävitati. 1910. aasta väljaandes jäi luuletuste valik samaks, mis oli 1909. aasta väljaandes, kuid nüüd lubati Liivil seda redigeerida. Liiv ei jäänud ka selle väljaandega päriselt rahule (vt Vinkel 1964: 99), kuid tema luulekaanoni algus oli siiski kuju võtnud. Valimiku avaluuletus on „Noor-Eestile” (nüüd juba Liivi enda lõpuvärsiga), raamatu 45 luuletusest on vähemalt pooled kuulunud hilisematelgi aegadel kindlalt n-ö kanoonilise Liivi juurde: „Naised kangast seadvad”, „Üks suu”, „Meel paremat ei kannata” (pealkirjaga „Siis kui ma laulud olin ära põletanud”), „Tuisk jookseb võidu tuisuga”, „Must lagi on meie toal”, „Kevade lähenemine”, „Hommik”, „Sügise”, „Oh kanarbik, oh lilleke!”, „Talvine tihane”, „Kui tume veel kauaks ka sinu maa”, „Ta lendab mesipuu poole”, „Ma lille sideme võtaks”, „Kes meeldida tahab”, „Laul sellest kaduvast” ja mõnedki veel.

Miks Gustav Suits Liiviga edasi ei tegelenud ja Liivi uurimine-väljaandmine hoopiski Tuglase kätte läks, ei ole teada. Pole võimatu, et Suits luuletajana võinuks vormida mõneti erineva Liivi sellest, keda järelopv tunneb tänu Tuglase vahendamistööle. Või adus Suits, et just temal kui luuletajal, kes võinuks Liivile eesti varase luule maastikel rivaaliks saada, ei sobinukski Liivi-kaanoni ilmutamise enamal määral sekkuda? Suitsu viited Liivile „Eesti kirjandusloos” ilmunud juubelikirjutises on üllatavalt kidakeelsed. Enamasti mainib Suits Liivi haletsevalt kui olude ja haiguse sunnil ülimalt õnnetut luuletajat, kes paremates tingimustes võinuks märksa rohkem saavutada: „Aga vilets majanduslik olukord ei lase luuletajat ja kunstnikku oma andi – olgu palgalise elukutse orjuses, olgu iseseisva produtsendina – kuigi täiesti välja arendada! Selle kohta oli ka Juhan Liiv elavaks näiteks.” (Suits 1999: 282.)

Kuidas sellega ka ei olnud, Liivi luulekaanoni algkuju kindlustamine ja laiendamine läks peagi Friedebert Tuglase kätte. Tuglasele kuulub suurim teene selles, et Liivi luuleparemik järelopvdeni on küündinud tugeval mõtestaval alusel. Vastupidi Suitsule ei olnud Tuglas Liivi-teema käsitluses sõnaahter ega vaashoitud. Liivi-teemast sai varakult Tuglase-esseisti ja Tuglase-kriitiku kuulsuse lähteid. Tema esimene Liivi-käsitlus, „Juhan Liiv. Monografia”, ilmus vaid aasta pärast Liivi surma, 1914. aastal. Juba siin on Tuglas kindel, et Liivist täisverelist sümbolisti teha ei anna: „[---] on Liivi enese toodang liig õre ja juhuslik selleks, et Liivi ilma liialduseta sümbolismi tüüpiliseks edustajaks võiksime pidada” (Tuglas 1914: 69). Sellegipoolest ei ole Tuglasel vähimatki kahtlust Liivi geeniuses, nagu ka selles, et Liivi ei saa taandada eesti luule varasema romantilise luule raami: „Liivi mässi taga kivilinenud vormide vastu peitus kõigepäält püüd vormi leida, mis uut elurütmust paremini vastaks kui vanaromantika magus kätki-luule” (samas, 67). Tuglas tõstab Liivi luules varakult esile neid jooni, mis tema luulekaanoni hindamisel ongi kõlama jäänud: Liiv kui intiimne looduse peegeldaja ja traagiline inimese käsitleja, Liiv ise kui traagiline geenius (samas, 78).

Viis aastat hiljem koostas Tuglas ja andis välja „Juhan Liivi luuletused” (vt Liiv 1919). Nagu 1909. ja 1910. aasta „Luuletuste” väljaandes, avab ka selle luuletus „Noor-Eestile”. Kuid Liivi-kaanonisse lisandus terve rida luuletusi, mida kaks varasemat raamatut ei sisaldanud: „Mets kohas”, „Jaaniõhtu”, „Rändaja”, „Haige”, „Helin”, „Lauliku talveüksildus”, „Sinuga ja

sinuta”⁴, „Mänd”, „Vask oli taevas mu üle”. Esmakordselt hõlmas Tuglas valikusse Liivi epigramme tsüklilt „Killud” (teiste seas „Sa magad”, „Aafriklane eurooplase kriitikas”, „Riim”).

Tuglase koostatud mahukaimaks valikuks Liivi luulest jäi 1926. aastal ilmunud „Kogutud teoste” kaheksas köide „Luuletused” (vt Liiv 1926). Võib öelda, et Liivi luulekaanon Eestile oli nüüd loodud. Tuglas kaasas suure hulga seni avaldamata luuletusi; tuntuimatest, mida varasemad raamatuväljaanded ei sisaldanud, ilmusid lugeja ette „Lumehelbeke”, „Sa oled kui salanaine”, „Lained”, „Tule, öö pimedus!”, „Eile nägin ma Eestimaad!”, „Kahekõne”, „Tulen, tulen!”, „Sügisetuul” („Sügisel”), „Eesti kunst – sa valulaps”.

Aasta hiljem avaldas Tuglas monograafia „Juhan Liiv” (Tuglas 1927). Sellega saavutas Noor-Eesti Liivi-kaanon sõjaeelses Eestis oma täiuse ja päädis. Tuglas kasutas selles ära varasemat lühimonograafiat, mida kohati aga korrigeeris. Lisandus ulatuslik biograafiline Liivi-uurimus. Liivi elukäigu hilisemates tõlgendustes kujunes see põhjapanevaks. Kuigi Aarne Vinkli pärast sõda väiksemaid seiku ja daatumeid täpsustas, oli Tuglas oma 1926. aasta luulevalikuga ja 1927. aasta monograafiaga üles ehitanud eeskujuliku kaanoni Liivist. Ene Mihkelson tõendab, et ka Tuglas ise küpses selle ülesehitamise käigus nii kirjaniku kui ka mõtlejana (vt Mihkelson 1979).

Monograafia üldmahust hõivab luule käsitlus siiski suhteliselt väikese peatüki. Ei saa ka ütelda, et Tuglas seal Liivi luulele euroopalikke rööpjooni otsides erilist kindlust ilmutanuks. Lähemalt vaadeldud luuletuste seas leidub mõnigi selline, mis hilisemates aegades vähe on vastu kajanud.

Pärast sõda Liivi loomingusse süüvinud Aarne Vinkel tegi ära hindamatu töö, kindlustades Noor-Eesti ja Tuglase loodud Liivi-kaanonit veelgi. Võib küll oletada, et ilma Vinkli välja antud Juhan Liivi „Teosteta” (1954; kordustrukk 1956) ei saanuks sõjaeelne Liivi-kaanon Eestis laiemale publikule lähedaseks, sest juurdepääs Suitsu ja Tuglase valikutele oli piiratud. Samas nõustun Nigol Andreseniga, et Vinklil „polnud mõnesugustel põhjustel mitte just kuigi õnnelik käsi [luuletuste] uute variantide esitamiseks” (Andresen 1964: 629). Vinkel oli esmajoones kirjandusloolane, tema teeneks oli Liivi loomingu faktoloogia täpsustamine käsikirjade põhjal, Tuglase Liivi-biograafia põhjalik läbikäimine-kontrollimine ning võimalikult täieliku Liivi toomine kodumaise publiku lugemislauale. Liivi loomingu lähemaks käsitluseks oli tal ilmselt vähem eeldusi, pealegi oli 1950/1960. aastatel, kui valmisid Vinkli uurimuste peaviljad, kogu kirjandusväli toonase paratamatusena läbi imbinud ühekülgetest ideoloogilistest rõhkudest ja dogmadest.

Kui Vinkli käsikirjalised avastused ja lisandused Noor-Eesti loodud Liivi luule kaanonit oluliselt ka ei mõjutanud, võib siiski nii mõnigi tema leid tagasihaaravalt osutada võtmeliseks Noor-Eesti ja Liivi vahekorra valgustamisel. Luuletusega „Noor-Eestile” samastes seostes ja võimalik, et ajas lähedasena kirjutas Liiv luuletuse „Ärge küsige mult luuletusi”. Suits ja Tuglas seda oma valimikesse ei võtnud, kuigi Tuglas avaldas nii 1919. kui ka 1926. aasta valimikus iseseisva

4 Tõsi, Tuglase valikutes on see luuletus nelja värssi võrra lühem kui Vinkli valikutes, alates tema 1954. aastal koostatud „Teostest” (vt Liiv 1954).

luuletusena selle viimase värsineliku, pealkirjaga „Andke vaesel’ eksijale varju”. Täielikul kujul ilmus luuletus esmakordselt 1953. aasta Loomingus (vt Liiv 1953), samal kujul on leidub see Vinkli valimikus „Sinuga ja sinuta” (Liiv 1989: 251)⁵.

Vinkel avaldas selle luuletuse ka Juhan Liivi „Teostes” (1954, 1956), kuid miskipärast on seal otsustanud eelviimase stroofi paigutada „Lisasse”. See on näilikult tõesti kõige segasem koht luuletuses, niisiis võinuks seda pidada Liivi vaimuhaiguse viljaks. August Sang „Väikse luuleraamatu” sarjas ilmunud valikus (Liiv 1969: 59) ja Karl Muru „Sõnarises” avaldasid vaid esimese stroofi „Ärge küsige mult luuletusi, / ärge küsige mult midagi: / hoidke oma arutuse-mesi, / hoidke oma kiitus tagasi” ja lõpustroofi „Andke vaesel’ eksijale varju, / andke andeks nõdrameelsele, / kellel paremat ei olnud teha – / vaeva teistel’, häbi endale” (Muru 1989: 278).

Luuletus täielikul kujul on siiski märksa sisukam kui pelgalt ava- ja lõpustroof, mis nihutavad rõhu Liivi vaimuhaigusele. Luule kui loomine asetub selles individuaalse eksistentsi traagilisele pinnale, kus programmiliste tekstide ja kultuuri teadlik-mõistusliku ehitamise püüdlus satuvad kahtluse alla. Teine stroof „Üksi olen, külmalt kolestavalt / surmakäe ta saadab, üksildus, / imeb elu välja jälestavalt, / imeb välja, imeb – igatsus” rõhutab halastamatut üksildust surma ees kui inimolu peatingimust. Kolmandas stroofis „Igatsus, mis ihkab – inimesi, elu, / ihkab olla, näha, vaadata, / ihkab sõbra hääli, ihkab kõnet, / inimesena ta tahab elada” (Liiv 1989: 251) tundub peitvat vihjet sellise kultuuri mõttetusele, mida ehitatakse mingite ülev-abstraktsete sihtide nimel, kus aga inimlik sisu ja puudutus – lohutus surmaängis inimesele – on kadunud.

Eelviimane stroof „Ja kui küsite mult luuletusi – / „päälaulik” aitse minema. / Võtke ükskord tahte-idu rinda, / võtke julgus südant kaitsema” vastandub järsult ametlikule kultuurile, sellele, mis kujundab kaanoneid, kehtestab kirjanike hierarhiad, jagab võimu läheduses ja abiga autasusid ja preemiaid. Liiv kutsub siin kõige otsesemalt nooreestlasi üles julgema olla vabad kirjanduslike moodide, eeskujude, ajastu reeglite ja laenatud normide kütkest ning kuulama oma sisetunnet, mis ainsana lubab ehedat luulet luua ja selle sõnumit aimata.

Luule on Liivile olemasolu akt, hingevajadus, mitte aga kellegi või millegi jaoks kirjutamine, „voolu”, rühmituse või kirjandusliku seltskonna vormimine, pea- või eeslaulikuks olemine, (ametliku) aupaiste püüdlus.

Noor-Eesti Liivi-kaanoni põhjal tunneme Liivi eeskätt kui üht suurimat eesti looduslühirikut. Seda enam peaks üllatama, et Suitsust ja Tuglasest jäid märkamata vähemalt kaks filosoofilist luuletust, mis looduse ja inimese vahekorda peegeldades on otse tunnuslikud Liivi maailmakäsitluses.

Vähesed Euroopa lühirikud on osanud nii sügavalt inimest looduse „sisse” kirjutada, nagu seda teeb Liiv luuletuses „Taline külaline” (Liiv 1989: 309). See on Vinkli väärtuslikumaid käsikirjalisi leide.⁶ Liiv samastab vahekorras elu mõõduvuse ja surmaga inimese ja looduse: olemise valu

5 Järgnevalt kasutan raamatule viitamisel lühendit „SjS”.

6 Luuletus on esmaavaldatud „Teostes” (1954, 1956), seejärel kogumikus „SjS”; see on jäänud välja nii Sanga kui ka Muru valikutest (1969, 1989).

läbib kogu elavat kõiksust, ei ole vahet linnukeste ja inimeste kannatustel ja ahastusel. Linnud ja inimesed räägivad ühes ja samas keeles. See Läänes juurdunud filosoofia, mille järgi inimene tänu oma mõistusele ja intellektile on mingi eriline, kõrgem olevus, kes ülejäänud loodust võib oma heaolu nimel vahendeid valimata ära kasutada, tappa ja hävitada, kaotab Liivi luules igasuguse pinna. See on sümbol-luuletus, mis läheb kaugemale ja läbi impressionistlik-sümbolistliku luule põhimudelist, küünib eluskõiksuse olemasoluliste põhjadeni. Selles kangastub halastamatu eluvõitlus, kuid mitte inimese positsioonilt, nagu see on tavaline, vaid elu hingestatud sügavikust, milles inimesed, loomad-linnud ja taimed kokku kuuluvad. Kakkukuuluvuse valust loovad nad elu pühaduse – mille äratundmise valmidust mõistuslikult kallutatud ilmakäsitus aga nii harva on ilmutanud. Sedasama olemasolufilosoofiat, kus esiplaanile tõuseb tundmus-side kõiksusega ja mille järgi mõistmine ja mõte kui mõistuse produktid osutuvad teisejärgulisteks, kergemakaalulisteks, peegeldab lühiluuletus „Kodule”, mis sarnaselt „Talise külalisega” on ilmunud vaid Vinkli avastusel Liivi „Teostes” ja „SJS-s”. See on selges vastuolus Noor-Eestist lähtunud mõistusekultusega. Esimese stroofi kolmas värss „ei ma tea, ei ma mõista” annab vaid põgusa, kuid ülimalt tähendusliku vihje mõistuse võimetuse kohta seletada inimelu kõige olemuslikumaid väärtusi, nagu koduigatsus ja armastus. „Mis mind kodu rõõmsaks tegi, / mis mind kodu kurvastas: / ei ma tea, ei ma mõista – / emake mind armastas.” Teises stroofis mängib Liiv kordustega uuesti läbi armastuse tundmussideme, millest eemal mõistuse- ja mõttetõed igasuguse mõtte kaotavad: „Mis mind kodu rõõmsaks tegi, / mis mind kodu kurvastas, / kurvaks tegi, rõõmsaks tegi: / emake mind armastas” (Liiv 1989: 306.)

Teine üldtunnustatud peatahk looduslürismi kõrval, Liivi isamaaluule, tõuseb Noor-Eesti Liivi-kaanonis samuti tugevalt esile. Ometi leidub varjundeid, mida Noor-Eesti kas ei osanud kuulata või oskas, aga mis kaanoni järgnevas kulgemises sumbuma kippusid.

Luuletuse „Hulgus” avalikkusse ilmumise tee on sama, mis luuletustel „Taline külaline” ja „Kodule”. Taas tunneme seda üksnes tänu Aarne Vinklile. Nagu paljudes Liivi parimates luuletustes, ei saa siingi lugeja kohe selgust, kuhu Liiv välja jõuab. (Seda olulist liivilikku joont märkas hästi ka Tuglas (1914: 73)). Esimene stroof räägib hulgusest, keda pilgatakse, taga aetakse ja vangis hoitakse. Teise stroofi esimeses värsis jätab *hulguse* kordav nimetamine mulje, nagu Liiv ise ka ei teaks, kuidas luuletusega edasi minna ja keda *hulgus* peaks tähistama: „See hulgus, see hulgus – tema / on südametunnistus, / on puhas ja ilus selge, / et põuetunnistus” (Liiv 1989: 295).

Nüüd on luuletusse sisse toodud *süda*, tundmuste allikas. Selgub, et hulgus on südametunnistus; kuid luuletus jätkub, sest Liiv loob südametunnistusele teisiku, mida nimetab aga alles viimases, neljandas stroofis.

Kolmas stroof võib panna lugeja küsima, kas Liiv omadega segi ei lähe, ja mis on südametunnistusel ülepea pistmist linna ja aurahadega. „Kes teda teotand, / läks ehitas linnasse. / Kes teda taga ajand, / auraha sai rinnasse.” Muidugi võisid Tuglast, kes mitmel pool Liivile riimi kehvast ette heidab, häirida otse kohmakad riimid *linnasse* – *rinnasse*, luuletuse lonkavast rütmist rääkimata.

Ent Liivi lonkaval rütmil ja riimikohmakusel oli osa tema üldisemas luule- ja elufilosoofias.

Noor-Eesti juhtkujud seda paraku mõistma ei küündinud. Viimane värsinelik („Sa vaene hulgus! Tema / on kalli eesti keel! / On eesti rahva ema: / kuldselge eesti meel!”) toob sisse rõhutava eksklamatiivsuse, alles siin selgub hulguse täielik olemus. Rahva südametunnistus, keel, ema ja meel on üks ja seesama. Neid ühendavat tundmussidet degradeerib *linnaehitus*, tsivilisatsioon koos oma peamootori, kasumit püüdva ühehülgselise mõistuse toel, au ja raha käskude ajal.

Seegi on Liivi patriotism, kuid oma koes mõnetigi keerulisem kui see teine, mis vaenlast otsib vaid väljaspool iseennast ja oma rahvast. Linnaehitajad, au ja raha poole püüdlejad ei ole Liivi käsitluses võõramaalased, vaid küllap peasjalikult just eesti oma rehepapid ja Kaval-Antsud, kelle jaoks omakasu kaalub üles oma rahva keele, meelega, au ja südametunnistuse.

Samas võtmes tuleks ilmselt tõlgendada luuletust „Sa oled kui Iisrael vanast!” (Liiv 1989: 48) ja pealkirjata luuletust, mille avavärsis kõlab „Ju vaenlased on meie maal” (samam, 180). Tuglas märkas mõlemat. Esimene neist leidub juba tema 1919. aasta valimikus, 1926. aasta raamatusse on võetud mõlemad. Tuglase Liivi-kaanonis on nad usutavasti aga jäänudki perifeerseiks, sest Vinkel ei võtnud neid Liivi „Teostesse” (1954, 1956), nad puuduvad samuti Sanga „Väikeses luuleraamatus” (1969) ja Muru „Sõnarisest” (1989). Väljajätmist „Teostest” võis mõjutada luuletuse „Sa oled kui Iisrael vanast!” kristlik-mütoloogiline kujunditaust. „Ju vaenlased on meie maal” võis omakorda tunduda Stalini-järgsele tsensuurile kahtlasena, sest tolle aja ametliku legendi järgi oli Kalevipoeg oma rahva juurde naasnud ja sellele priiuse toonud avara nõukogude kodumaa rüpes. Liiv kujutab Kalevit ja ta rahvast une küttes, millest pole vaba koguni tema ise, luuletaja.

„Kildude” tsükli („SjS” järgi) seitsmes pala avavärsiga „Mis ehitab Hiina majad?” võinuks budismi kaasamise tõttu kujundisse samuti näida mõneti kahtlane. Seda korvab aga sooviv vihje Hiinale, mis veel enne Stalini surma NSVL-ga vennasuhed oli kehtestanud, nagu ka luuletuse rõhutatultki eitava hoiaku kristluse suhtes (vt Liiv 1989: 318).

„Sa oled kui Iisrael vanast!” on tegelikult päris keeruline luuletus. Nagu luuletusest „Hulgus”, aimub sellest oma rahva kriitikat. Nagu Iisrael vanasti, on väike Eesti aina „suurte”, „teiste” teede „ääres”, iseennast leidmata. Iseäranis kolmas stroof „Sa pilgutad Edomil’ silmi / ja Assurit armatsed / ja Süüria kuninga kulda / sa enesel’ ihaldad” (Liiv 1989: 48) peidab tugeva vihje oma rahva vigadele, maisele saamahimule ja kadedusele. See muudab lõpustroofi „Sa oled vintsutatud / just nagu Iisrael ka. / Sind kõigi looja kaitsku / ja olgu sinuga!” kui mitte avatult irooniliseks, siis igal juhul mitmemõtteliseks. Eesti hädad ei tulene üksnes tema vaenlastest, vaid pesitsevad temas endas, näib vihjavat Liiv.

Luuletus algusvärsiga „Ju vaenlased on meie maal” varieerib sedasama teemat. *Vaenlaste* all ei tuleks siin mõista venelasi ega sakslasi, vaid seda vaenlast, mis idaneb kurjana meis endis. Kalevipoeg ei saa tulla päästma, sest kangelane pole ise vaba oma rahva pahest: ta on lasknud sortsil end uinutada, pahe magusas rüpes magavad Kalevipoeg ja ta rahvas – otsekuu saaksid möödaniiku kannatused nende väsimust õigustada. Taas vilksatab siit läbi Liivi ironiat: „Ei unest saa üles mu isamaa, / sind köidab Kalevi uni, / sul Kalevi väsimus puhata, / siis maitseb ka Kalevi uni” (Liiv 1989: 180).

Ehtsa olemasolufilosoofina laseb Liiv luuletuse lõpul võtta aga eriti ootamatu pöörde:

„Ei unest saa üles minagi, / ka minul on Kalevi uni, / mul Kalevi valu on magada, / mind köidab Kalevi uni.” See tähendab, luuletaja kui vaimuinimene võtab endale oma rahva süü, ei pea end oma rahvast sel määral paremaks, et teda kritiseerida „väljast”. Kokkuvõttes peab iga rahvas endaga ise hakkama saama, isegi kui uni on võtnud absurdilikult totaalse enesevõõrandumise mõõtme.

Kuigi laialt ei ole märgatud ka luuletust „Minu erakond”, mille Tuglas küll võttis 1926. aasta valikusse, kuid mis seejärel kõigest järgnevatest valikutest kõrvale on jäänud – kuni taasavaldamiseni Vinkli „SJS-i” suurvalikus (vt Liiv 1989: 197). See ei saanud muidugi ilmuda 1954. ega 1956. aasta „Teostes”, sest luuletus seab otsesõnu ja vaimukalt ironia objektiks poliitilise parteitruuduse. Ent luuletus aktualiseerub ka tänase Eesti poliitilistel maastikel, kus parteide enamikul vaimne tasakaal puudub. Ka siin teeb Liiv end osaliseks oma kodumaa meelte kõikuvuses, kuid läheb siis ironiaalt üle kindlale, tõsi, samas ka ironilisele järeldusele: tema partei on hoopiski eesti keel. Loodusest vahetult antud emakeele kui väärtuse vastas osutuvad hapraiks need sotsioloogilis-aksioloogilised liigitused, mille ajalooline mõistus on välja töötanud (kodanlane, töömees, aadlik jm).

Mainitud seitsmes luuletus tsüklist „Killud” laiendab „oma” kriitikat veelgi, seda enam, et tegu on Eestile vägisi peale pandud „omaga” (vt Liiv 1989: 318). Liiv kutsub üles „omast” väljuma, mõistma „teist” – kultuuride paljusust kui inimkonna vaimse ökoloogia peatingimust. Kui Noor-Eesti oli kokkuvõttes pateetiline tung „esimese” poole, mida kehastas Euroopa tsiviliseeritud „keskus”, siis Liiv vastandab sellele „teise” mõistmise sümbiootilise filosoofia, „äärte” ja „keskuste” võrdsuse ja autonoomia teesi.

Kaks aastat pärast Liivi surma ilmunud artiklis „Eesti luule viletsustes” (aluseks aasta varem peetud kõne) leiduvad nooreestlase Johannes Aaviku järgmised „paljastused”: „Vormivigaseid ja amorme salmikuid kirjutavad meil kahjuks ka mõned tuntud ja lugupeetud luuletajad, muu seas Juhan Liiv, kel ülepea sellekohane instinkt näib nõrk olnud ja mis tõttu mitmed ta luuletused vääratumaks saavad” (Aavik 1915: 15).

Aavik toob nimetatud „vääritude” näiteks Liivi luuletuse „Sügise” (algusvärsiga „lgav liiv ja tühi väli”), leides, et Liivil teise neliku kolmandas värsis üks värsijalg puudub. Arutluse lõppu paigutub üks artikli peajäreldusi: „Sellega on n. n. vaba värss, mis kindlat süsteemi ei tarvita ega tunnustagi, põhjusemõttes ära määratud ja hukka mõistetud: selles kirjutatud teos ei ole enam luuletus, vaid proosa” (samam, 29).

1914. aasta Liivi monograafias on Tuglas šokeeritud, et Liiv riimita luulet paremaks peab kui riimluulet. Tuglas hüüatab: „Ta neab ju riimi – riimitud salmis! Ta teeb seda niisama nagu Paul Verlaine omal ajal, ainult selle vahega, et Verlaine'i riimid palju paremad olivad kui temal.” (Tuglas 1914: 66.) „Iseäranis ei oleks aga just temal maksnud riimi vastu sõda pidada! Riimi peremees pole ta iial olnudki.” (Samam, 70.)

Kõne all on Liivi 75. kild pealkirjaga „Riim”: „Riimiga laul on ilus ja sügav, / riimita ilus ja – sügavam. / Viisakas neiu on ilus, / punastav – ilusam!” (Liiv 1989: 335) ja 76. kild „Kus heidab süda riimi ahela – saab ilm kord nooremaks!” (samam). Tuglas neid kilde 1919. aasta valimikku ei võtnudki, küll aga leiab need tema 1926. aasta Liivi kogumikust (vastavalt 89. ja 86.).

Omaette kurioosum on Tuglase tõlgendus Liivi „killust”, mis kannab pealkirja „Vormidesse”. Seda tunneme terviktekstina üksnes Vinkli valikute („Teosed” ja „SJS” põhjal, mõlemas 46.). Tuglase avaldas sellest luuletusest 1926. aasta valikus (83. „killuna”) üksnes neli esimest värssi „Vormidesse, vormidesse, / sõbrad, sõnad riimidesse! / Iseennast ülikonda, / raudaseisse reeglitesse” (Liiv 1989: 328).

1927. aasta monograafias on teinud Tuglas viite antud värsinelikule, heakskiitvalt järeldades, et Liiv on hakanud taipama riimi ja range vormi tähendust (Tuglas 1958: 432). Kui aga lugeda luuletust tervikuna, selgub, et see on Liivi üks kõige iroonilisemaid luuletusi üldse – iroonia objektiks on nimelt nooreestlaste vormikultus, mõistuslikult ettemääratud programmiline luule. See nähtub juba kas või Liivi luuletuse vormist. Liiv ajab rütmi tahtlikult täiesti segi: kui neljas esimeses värsis võiks aimata rahvaluule trohheilist tetrameetrit, siis viiendas värsis on seitse silpi ja vaid kolm rõhku, kuuendas üheksa silpi ning üheteistkümnendas värsis näib Liiv üle minevat proosakõnele. Seega paroodia võti on peidetud juba luuletuse vormi, kuid kujundid laiendavad paroodiat veelgi. Liivi peasõnum – mõistusliku tsivilisatsiooni („tarkust tabaks aru järgi”) katsete suhtes peita silutud-klantsitud välimuste taha elu vastuolusid ja haavu – on täiesti avatult irooniline. Luuletus jätkub nii („reeglitesse” järel on koma):

pikkmeele pitser pääle,
lootuse märki otsa pääle –
tarkust tabaks aru järgi –
kombe'eida viisakaida
üle katteks, üle kõige
lahket meelta lahedasti –
sõbrakesed, ajad on tõsised.
Sellest, vennad, vormidesse,
iseennast ülikonda!

(Liiv1989: 328.)

Liivi *ars poetica* kokkuvõtteks võib pidada luuletust „Mustlase tütar”, mida ei sisalda nooreestlaste Liivi-valikud ja mille toomine suure publiku ette on taas eranditult Vinkli teene. Luuletus pärineb 1909. aastast, seega haige Liivi elu lõppvaatusest. Kahes esimeses stroofis loob Liiv kontrasti noore mustlanna ilu ja veetluse ning tema maise olu armetuse vahel:

Mustlase tütar olen ma,
käin külast külasse, linna ka.
Mul pärlid pääs, kuld rinnassa,
ma ise näljas ja – koduta!

Ei minul ole isamaad,
ei tunne ma, kes mu vanemad.
Mul pärlid juustes, täid juuste all –
mu ilu on kiitustest kõlaval!

(Samas, 128.)

Mõlemas stroofis rõhutab Liiv mustlanna kodutust, isamaatust, orvu seisundit.

Viimasest salmist selgub, kes mustlannat imetlevad ja kiidavad. Need on samasugused mustlased nagu ta isegi – luule ja lauluhääl. Samastades selles kujundis luule mustlaste kui looduslastega, annab Liiv mõista, et luulet seob loodusega vereside, vabaduskutse ja -tung. Liivi käsitluses jääb luule kaugeks mis tahes ametlikule pühadusele, tal pole isamaad, kodu ega muid õpetajaid peale looduse. Teda ei pea pärssima ega kängitsema mõistuse leiutatud normid-vormid, ta peab luuletajast väljuma loomulikus rütmis, nii nagu luuletaja selle ära tunneb oma sisimas.

See, et Liiv järjekindlalt trotsis puhtaid riime ja eelistas kirjutada saksa ballaadile ja hispaania romansile lähedases vormis, kus pooled värsid on ülepea riimita ning riim on lõtv, sageli üksnes kaasrõhkudel põhinev, näitab Liivi kui 20. sajandi Euroopa luule peasuundumuste varajast ettetundjat. Seda aga paraku tema kaasaegsed Eestis, sealhulgas nooreestlased, ei mõistnud, nagu ei oleks seda mõistetud ka Nõukogude Eestis enne 1960. aastate pöörangut – misjärele vabavärss Lääne mõjul siiski ka siinsesse luulesse tasapisi imbuma hakkas.

Nooreestlaste poeetika koolkondliku põhijoone hilisem mõjukaim pühitseja Ants Oras ei ole Liivile kuigi palju tähelepanu pööranud. Parimal juhul oli Liiv tema jaoks eelkäija millelegi, mis pärast Liivi (olgu Underi või arbutate luules) ilmus märksa täiuslikumal kujul.

Ehk ainsana võinuks Liivile saada vaimseks toeks Johannes Semper, kuid tema ühines Noor-Eestiga alles selle loojakul, kui ta Liivi elavate seas enam kohata ei saanudki. Liivile ei olnud elada antud aastani 1920, mil Semper avaldas suurema valiku Walt Whitmani vabavärsilist luulet koos tema avarale loodusfilosoofiale kaasa elava pikema esseega. Semper kuulus vaimult juba uude, modernismi teise, avangardistliku faasi kirjanike hulka. Avangardismi-modernismi üks peaüleskutseid oli aga mäss mõistuse ja intellekti diktaadi vastu. Sellest küll võinuks Liiv leida kosutust oma hingele. Paraku oma kaasaegse Eesti olus oli ta üksi. Noor-Eesti avastas ta Eestile ja pani aluse tema kaanonile, ent Liivi eluängi see lohutust ei toonud.

Kirjandus

- Kreutzwald-Aavik** 1916. Parandatud Kalevipoeg. Eessõna J. Aavik. Tartu: Reform.
- Aavik, Johannes** 1915. Eesti luule viletsused. Paljastanud Johannes Aavik. Jurjev: Noor-Eesti.
- Andresen, Nigol** 1964. Juhan Liivi esimesest luuleraamatust. – Looming, nr 4, lk 627–630.
- Liiv, Joh [Juhan]** 1905. Oleks mul... – Linda, nr 23/24, lk 451.
- Liiv, Juhan** 1904. Juhan Liivi kirjatööde kogu. – Uue Aja kaasaanne [1–9]. Tallinn.
- Liiv, Juhan** 1905a. Meel paremat ei kannata. – Linda, nr 9/10, lk 170.
- Liiv, Juhan** 1905b. Ta lendab mesipuu poole. – Linda, nr 15/16, lk 285.
- Liiv, Juhan** 1905c. Rändaja. – Linda, nr 23/24, lk 462.
- Liiv, Juhan** 1909. Juhan Liivi luuletused. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan** 1910. Juhan Liivi luuletused. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan** 1919. Juhan Liivi luuletused. Koost F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti.

- Liiv, Juhan** 1926. Luuletused. Juhan Liivi kogutud teosed. Kaheksas anne. Toim F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan** 1953. Andke vaesel' eksijale varju. – Looming, nr 11, lk 1319–1320.
- Liiv, Juhan** 1954. Teosed. Proosa. Luule. Koost A. Vinkel. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Liiv, Juhan** 1969. Juhan Liiv. (Väike luuleraamat). Koost A. Sang. Tallinn: Eesti Raamat.
- Liiv, Juhan** 1989. Sinuga ja sinuta. Koost A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene** 1979. Tuglas ja Liiv. – Looming, nr 2, lk 272–287.
- Muru, Karl** 1989. Sõnarine. 1. kd. Tallinn: Eesti Raamat.
- Suits, Gustav** 1953. Nuori Kreutzwald. Tlk H. Katajavuori. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suits, Gustav** 1983. Noor Kreutzwald: Friedrich Reinhold Kreutzwaldi arengulugu. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Suits, Gustav** 1984. Noor Kreutzwald. Toim H. Niit. (Loomingu Raamatukogu 1/2). Tallinn: Periodika.
- Suits, Gustav** 1999. Eesti kirjanduslugu. Tartu: Ilmamaa.
- Tuglas, Friedebert** 1912. Kirjanduslik stiil. Mõned leheküljed salmi ja proosa ajaloost. – Noor-Eesti IV. [Tartu]: Noor-Eesti, lk 23–100.
- Tuglas, Friedebert** 1914. Juhan Liiv. Monograafia. [Tartu]: Noor-Eesti.
- Tuglas, Friedebert** 1927. Juhan Liiv. Elu ja looming. Tartu: Noor-Eesti.
- Tuglas, Friedebert** 1958. Juhan Liiv. Elu ja looming. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tuglas, Friedebert** 2000. Mälestusi Juhan Liivist. – Juhan Liiv mälestustes. Koost A. Vinkel. Tartu: Ilmamaa, lk 93–106.
- Urgart, Oskar** 1926. Juhan Liivi luuletused aastatest 1885–1894. – Looming, nr 10, lk 1095–1100.
- Vinkel, Aarne** 1954. Juhan Liivi elu ja looming. – Juhan Liiv, Teosed. Proosa. Luule. Koost A. Vinkel. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 5–48
- Vinkel, Aarne** 1964. Juhan Liiv. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Jüri Talvet – Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituudi maailmakirjanduse professor. Ta on Eesti Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni juhtinud 1994. aastast ning on EVKA rahvusvahelise aastaväljaande Interlitteraria vastutav toimetaja. Avaldanud artiklikogud „Hispaania vaim” (1995) ja „Tõrjumatu äär” (2005) ning kultuurikäsituslikke esseeraamatuid: „Teekond Hispaaniasse” (1985), „Hispaaniast Ameerikasse” (1992) „Ameerika märkmed ehk kaemus Eestist” (2000), „Sümbiootiline kultuur” (2005); inglise keeles on ilmunud „A Call for Cultural Symbiosis” (Toronto, 2005).

E-post: juri.talvet@ut.ee